

А.С.Васілеўская (Беларусь, БДПУ)
ПАРАЎНАЛЬНЫ АНАЛІЗ ЗАГАЛОЎКАЎ ГІСТАРЫЧНЫХ
ТВОРАЎ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРЧАСЦІ У.КАРАТКЕВІЧА,
У.АРЛОВА, В.ПАТАВАЙ)

Загалолак з’яўляецца адным з асноўных элементаў арганізацыі тэксту – фармальнай, кампазіцыйнай, сэнсавай. Ужо само слова *загалолак*, аднакарэннае з прыметнікам *галоўны*, падказвае, што менавіта ў назве захоўваецца асноўная ідэя твора. Ян Парандоўскі назваў загалолак “сімвалічным знакам, які вылучае дадзены твор сярод усіх іншых”. Загалолак займае асаблівае месца ў кампазіцыі твора, і мінімальным кантэкстам для яго разумення з’яўляецца ўвесь тэкст.

Дзякуючы сваёй пазіцыі, загалолак мае адкрыты дыялагічны характар. Паміж загалоўкам і тэкстам, загалоўкам і чытачом узнікае дыялог, у межах якога адбываецца развіццё мастацкай задумы аўтара.

“Удалы загалолак – гэта заўсёды знаходка аўтара. Багаты слоўнік мовы дае пісьменніку вялікую колькасць слоў, з якіх трэба выбраць самае ўдалае і патрэбнае” [1, с. 89]. Многія даследчыкі сцвярджаюць, што загалолак – гэта кампанент стылю пісьменніка, яго візітная картка. Разглядаючы загалоўкі твораў пэўнага аўтара, можна прасачыць эвалюцыю тэм, якія хвалявалі творцу, духоўны рост мастака.

Даследаванне загалоўкаў розных аўтараў аднаго ці некалькіх літаратурных накірункаў дазваляе ўбачыць асаблівасці светапогляду пісьменніка, заўважыць адметнасці яго творчай манеры, больш глыбока пранікнуць у ідэю, закладзеную ў творы.

Мы параўналі загалоўкі твораў пісьменнікаў, якія актыўна працавалі і працуюць ў жанры гістарычнай прозы, – Уладзіміра Караткевіча (17 назваў), Уладзіміра Арлова (16 назваў), Вольгі Іпатавай (18 назваў). Мы лічым, што розныя падыходы гэтых аўтараў да выбару загалоўкаў дазваляць акрэсліць адметныя рысы ў адлюстраванні гістарычных падзей.

Мы параўналі загалоўкі твораў паводле іх структуры:

Аўтар	Слова	Словазлучэнне	Сказ
У.Караткевіч	4 (23 %)	12 (70 %)	1 (5 %)
У.Арлоў	3 (18 %)	10 (62 %)	3 (18 %)
В. Іпатава	6 (33 %)	11 (61 %)	1 (5 %)

Аналіз паказвае, што найбольш пашыранымі для твораў усіх аўтараў з’яўляюцца загалоўкі-словазлучэнні. Аднак і мадэлі словазлучэнняў, і іх граматычнае значэнне адрозніваюцца, што ўжо дае магчымасць адзначыць пэўныя адметнасці ідыястылю кожнага з аўтараў. Так, у творах У.Караткевіча і В.Іпатавай пераважаюць іменныя атрыбутыўныя словазлучэнні, створаныя па мадэлі або “прыметнік + назоўнік”, або “назоўнік + назоўнік ў родным склоне”: *“Цыганскі кароль”*, *“Сівая легенда”*, *“Ладдзя Роспачы”*, *“Дрэва вечнасці”* (У.Караткевіч),

“Альгердава дзіда”, “Чорная княгіня”, “Вяшчун Гедзіміна”, “Песні маці” (В.Іпатава). У назвах гістарычных твораў У.Арлова няма назваў-словазлучэнняў мадэлі “прыметнік + назоўнік” (хаця такія назвы найбольш частотныя ў беларускай літаратуры). Значная частка загалоўкаў-словазлучэнняў іменныя атрыбутыўныя: *“Час чумы”, “Сны імператара”, “Місія папскага нунцыя”*, аднак толькі ў творах гэтага аўтара ў назву вынесены прыслоўныя акалічнасныя словазлучэнні: *“Далёка да вясны”, “Аднойчы ў жніўні”*. Звернем увагу і на тое, што для твораў У.Арлова характэрнае больш частотнае ўжыванне загалоўкаў-сказаў: *“Пішу вам у Масковію”, “Пакуль не згасла свечка”*.

Даследчыкі адзначаюць, што загалоўкі намінацыйнага (назоўнікавага) і дзеяслоўнага тыпу функцыянальна адрозніваюцца [2]. Першыя з іх рэалізуюць пераважна ўнутраныя функцыі назвы, звязаныя з пазіцыяй аўтара, – ізаляцыі і завяршэння тэксту, тэкстаўтварэння. Загалоўкі дзеяслоўнага тыпу, характэрныя для твораў У.Арлова, выконваюць функцыі знешнія, звязаныя з пазіцыяй чытача, – рэпрэзентатыўную (прадстаўлення) і арганізацыі ўспрыняцця тэксту чытачом.

Параўнанне загалоўкаў паводле іх семантычнай напоўненасці таксама дае багаты матэрыял для назіранняў:

Аўтар	Прадметна-тэматычныя	Метафарычныя	Алюзіўныя
У.Караткевіч	8 (47 %)	7 (41 %)	2 (11 %)
У.Арлоў	10 (62 %)	6 (37 %)	-
В. Іпатава	13 (72 %)	4 (22 %)	1 (5 %)

Прадметна-тэматычныя загалоўкі, якія “прямо или косвенно обозначают предмет, о котором пойдет речь, называют действующее лицо, центральное событие, характерное время, место или другое обстоятельство действия произведения” [3, с. 104], прадстаўлены ў творах пісьменнікаў не аднолькава.

Найбольш пашыраны гэты тып назваў у творах В.Іпатавай, прычым пераважная большасць прадметна-тэматычных загалоўкаў называе галоўнага героя твора (10 назваў з 13): *“Скор з Пявучага ручая”, “Вяшчун Гедзіміна”, “Давыд Гарадзенскі”*. Найбольш часта для гэтага ўжываюцца ўласныя імёны: *“Гайна і Мікаш”, “Расанка”, “Прадыслава”*, а палова загалоўкаў гэтага тыпу змяшчае асабовыя назоўнікі жаночага роду: *“Залатая жрыца Ашвінаў”, “Чорная княгіня”*. Гэта дае падставы меркаваць, што В.Іпатаву цікавіць лёс людзей, іх роля ў гісторыі. Асабліва ўважліва пісьменніца ставіцца да лёсу жанчын у розныя гістарычныя эпохі. Аналіз лексічнага складу прадметна-тэматычных загалоўкаў твораў пісьменніцы дазваляе акрэсліць і тое кола падзей, што цікавяць Вольгу Іпатаву: гэта найбольш значныя, найбольш яркія моманты ў гісторыі Беларусі – Полацкая княства і Вялікае Княства Літоўскае. Такі вывад нам дазваляюць зрабіць аналіз імёнаў гістарычных асоб, што ўжываюцца ў назвах твораў: *Прадыслава, Гедзімін, Давыд Гарадзенскі*.

У творах У.Арлова пераважаюць назвы, што акрэсліваюць тэму твора. Прычым гэтыя назвы маюць падзейны характар: асноўны семантычны акцэнт у загаловах прыпадае на слова, якое называе дзеянне: *“Маналог святога Пётры”*, *“Кроніка Лаўрына Баршчэўскага”*, *“Рандэву на манеўрах”*, *“Пішучам у Масковію”*, *“Місія папскага нунцыя”*.

Для прадметна-тэматычных заглаўкаў твораў У.Караткевіча адзначым дзве асаблівасці. Па-першае, у назвах практычна адсутнічаюць “гістарычна маркіраваныя” словы, як, напрыклад, уласныя назвы *Дзікае Поле*, *Масковія* (у творах У.Арлова), *Хвалынскае мора*, уласныя імёны *Гедзімін*, *Прадыслава* (у творах В.Іпатавай), якія адразу арыентуюць чытача на тое, што ў творы апісаны падзеі, значна аддзеленыя ад нас часам.

Па-другое, у заглаўках гэтага тыпу выкарыстаны сэнсава насычаныя словы, якія выражаюць аўтарскія ацэнкі, таму такія заглаўкі У.Караткевіча набліжаюцца да метафарычных: *“Чорны замак Альшанскі”*, *“Маці Ветру”*, *“Цыганскі кароль”*, *“Вялікі Шан Ян”*.

Гэтыя асаблівасці, на наш погляд, сведчаць пра адметнае стаўленне аўтара да гістарычных падзей. Галоўнае для У.Караткевіча – асэнсаванне месца беларускай гісторыі ў сусветным маштабе і тыя ўрокі, якія вынесла для сябе нацыя.

Такі падыход выразна выяўляецца і ў метафарычных заглаўках гэтага пісьменніка: *“Дрэва вечнасці”*, *“Сівая легенда”*, *“Аліва і меч”*, *“Подыхі продкаў”*. Нярэдка метафарычныя заглаўкі набываюць сімвалічнае значэнне, становяцца шматзначнымі, рэалізуючы ў кантэксце некалькі сэнсаў: *“Каласы пад сярпом тваім”*, *“Ладдзя Роспачы”*.

З такім падыходам да апісання гістарычных падзей стасуюцца і алузіўныя назвы твораў, якія суадносяцца з намёкам на вядомы гістарычны, міфалагічны, літаратурны факт, – *“Хрыстос прыямліўся ў Гародні”* і *“Дзікае паляванне караля Стаха”*. Падзеі, апісаныя ў гэтых творах, хутчэй за ўсё – вынік аўтарскай фантазіі, а назвы арыентуюць чытача на філасофскае асэнсаванне падзей, бо апелююць да фактаў сусветнай міфалогіі.

В.Іпатава, для параўнання, у якасці назвы апавядання выкарыстала цытату з адзінага, што дайшоў да нас, верша П.Багрыма *“Ваўкалакам абярнуся”*. І назва падказвае, хто будзе галоўным героем гэтага твора.

У заглаўках твораў У.Арлова ўжыта вялікая колькасць шматзначных назоваў, якія маюць метафарычнае значэнне ў сістэме мовы, а ў творах пісьменніка яны пашыраюцца да значэння сімвала: *вясна* – сімвал новага жыцця без самадзяржаўя (*“Далёка да вясны”*), *чума* – усё цёмнае, што перашкаджае чалавеку (*“Час чумы”*), *свечка* – жыццё чалавека (*“Пакуль не згасла свечка”*). Як правіла, у такіх творах дзейнічаюць рэальныя гістарычныя асобы (*“Дзень, калі ўпала страла”*, *“Сны імператара”*), таму метафары ў назвах гэтых твораў – магчымасць перадаць аўтарскія ацэнкі апісаных падзей.

Усё жыццё кожны пісьменнік піша сваю непаўторную кнігу. Уяўленне, пра тое, якую кнігу пісалі і пішуць У.Караткевіч, В.Іпатава і У.Арлоў, даюць загалоўкі іх твораў.

В.Іпатаву хвалюе лёс жанчын у розных гістарычных эпохі, пісьменніца бачыць ідэал у паганскім светабачанні, калі чалавек і прыроды існавалі ў непадзельным адзінстве, у гармоніі.

У.Арлова цікавяць тыя пераломныя моманты ў жыцці нацыі, якія дазваляюць выявіць асаблівасці нацыянальнага характару, убачыць адметнасць гістарычнага лёсу беларусаў, абудзіць гонар за сваю гісторыю.

У.Караткевіча імкнецца да філасофскага асэнсавання гісторыі і яе ўрокаў.

Літаратура

1. Мароз, В. Коласаў загалавак / В. Мароз // Купалава і Коласава слова: зб. арт. — Мінск: МДПІ, 1981. — С. 88-93.

2. Кожина, М.А. Заглавие художественного произведения: структура, функции, типология (на материале русской прозы XIX-XX вв.): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 25.07.87 / М.А. Кожина; Моск. гос. пед. ин-т им. В.И.Ленина. — М., 1987. — 21с.

3. Щетинин, Л.М. Слова, имена, вещи: очерки об именах / Л.М. Щетинин. — Ростов: Изд-во Ростовск. ун-та. 1966. — 222 с.